

**ΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ ΑΤΟΜΙΚΟΙ
ΦΙΛΟΣΟΦΟΙ
ΚΑΙ
Ο ΕΠΙΚΟΥΡΟΣ**

Μελέτη του CYRIL BAILEY

Μετάφραση: ΛΕΩΝΙΔΑΣ Α. ΑΛΕΞΑΝΔΡΙΔΗΣ

ΑΘΗΝΑ 2020

Δ. ΜΟΝΙΜΕΣ ΚΑΙ ΠΑΡΟΔΙΚΕΣ ΙΔΙΟΤΗΤΕΣ

[300] Ο τίτλος αυτού του κεφαλαίου θα μπορούσε να φαίνεται ότι δίνει την εντύπωση ότι η διακήρυξη της δυσπιστίας στην αξία της Λογικής ήταν κάτι σαν πρόσχημα και ότι τελικά είχε οδηγηθεί πίσω στην τρέχουσα ορολογία των σχολών. Αλλά, όπως θα δούμε, τίποτα δεν θα μπορούσε να είναι πιο μακριά από την αλήθεια: εάν ο Επίκουρος είχε οδηγηθεί να κάνει διάκριση που αντιστοιχούσε πρόχειρα σε αυτήν μεταξύ μόνιμων και παροδικών ιδιοτήτων, δεν είχε επηρεαστεί από καμία εξέταση της Λογικής, ούτε αυτή η διάκριση παίρνει Λογική μορφή. Το πρόβλημά του είναι βασικά υλικό και η απάντηση του βρίσκεται αυστηρά σε υλιστικές γραμμές και είναι τελείως συνεπής με την υπόλοιπη θεωρία του -πράγματι καταβάλλει μεγάλη προσπάθεια για να αντικρούσει πιο διανοητικές και ιδεαλιστικές απόψεις.

Για να θυμηθούμε τη θέση στην οποία φτάσαμε μέχρι εδώ, οι μόνες απόλυτες, δηλαδή ανεξάρτητες, οντότητες είναι τα άτομα και το κενό: τα άτομα σωματικά, σώμα ή ύλη και τίποτα άλλο, το κενό ασώματο, απλά αυτό που διαχωρίζει τα άτομα ή αυτό στο οποίο τα άτομα «κινούνται και έχουν την ύπαρξη τους». Τώρα, εάν γυρίσουμε στη γλώσσα της εμπειρίας της κανονικής ζωής, είναι σαφές ότι αυτός ο δυισμός δεν εξαντλεί το σύνολο της ύπαρξης. Έχει πράγματι αξία για τον συνολικό υλικό κόσμο, εφόσον τα πράγματα όπως τα γνωρίζουμε, πράγματα αντιληπτά με τις αισθήσεις, δεν είναι παρά σύνολα ατόμων με μεγαλύτερα ή μικρότερα διαστήματα κενού. Αλλά υπάρχει ένα υπόλειμμα: αποδίδουμε στα πράγματα μόνιμες και παροδικές ιδιότητες: ακόμη αποδίδονται στα άτομα μέγεθος, σχήμα, και βάρος, και στα σύνθετα σώματα ιδιότητες που εκφράζουν την σχέση τους με τις αισθήσεις, χρώμα, μυρωδιά, γεύση, και ήχο, ή με τον χαρακτήρα τους, καλοσύνη και κακία, αρετή και ανηθικότητα: μιλάμε επίσης για τις δράσεις τους και τα πάθη τους και για γεγονότα τα οποία αφορούν ένα ή πολλά πράγματα και πρόσωπα: έχουμε επιπλέον την αντίληψη του χρόνου, στον οποίον συμβαίνουν τέτοια γεγονότα. Τι πρέπει να λεχθεί από την ατομική άποψη; Είναι σαφές ότι δεν μπορεί να ταξινομηθεί είτε κάτω από τους επικεφαλής των όντων που έχουν καθιερωθεί μέχρι εδώ: [301] δεν είναι ανεξάρτητες οντότητες, είτε σωματικές, όπως τα άτομα, ή ασώματες όπως το κενό – επειδή δεν μπορούμε να τις διανοηθούμε ξεχωριστά από τα πράγματα στα οποία αποδίδονται, ούτε ξανά είναι ανεξάρτητες σωματικές ενώσεις ατόμων και κενού. Πώς μπορεί τότε να περιγραφεί η ύπαρξη τους; Είναι, λέει ο Επίκουρος¹, είτε «σαν να είναι μόνιμες ιδιότητες» ²(συμβεβηκότα), ή μιλώντας αυστηρά, «αξεχώριστες ιδιότητες», ή «κάτι το οποίο συμβαίνει κατά καιρούς στα πράγματα»

1 Επικ. i παρ. 68.

2 Πρέπει να σημειώσουμε ότι ο Επίκουρος χρησιμοποιεί την λέξη με διαφορετική σημασία από αυτήν που έχει χρησιμοποιήσει ο Αριστοτέλης: γι' αυτόν σήμαινε «παροδική ιδιότητα», για τον Επίκουρο «μόνιμη ιδιότητα», μια σημασία περισσότερο συνδεδεμένη φυσικά με την παθητική μετοχή: «αυτό που καταλήγει να είναι μόνιμα με» ένα πράγμα.

(συμπτώματα), ή « παροδικές ιδιότητες που ξεχωρίζουν». Αυτές οι δυο έννοιες πρέπει να εξεταστούν πιο προσεκτικά.

Εισάγοντας την αντίληψη του για τις «μόνιμες ιδιότητες» (συμβεβηκότα) ο Επίκουρος³ με τον συνήθη τρόπο του καταργεί χωρίς καμία αναφορά σε ονόματα τις θεωρίες των αντιπάλων σχολών. Ο Πλάτων στην θεωρία των ιδεών έχει φαντασθεί τις ιδιότητες σαν ανεξάρτητες οντότητες, και έχει υποθέσει ότι η πραγματικότητα των φαινομένων εξαρτάται από την «συμμετοχή» τους σε τέτοιες «ιδέες»: ο Επίκουρος καταργεί αυτή την αντίληψη με τον έλεγχο της «δημιουργίας εικόνας με τον νου»: «δεν πρέπει να νομίζουμε ότι είτε είναι ανεξάρτητες οντότητες (γιατί κάτι τέτοιο είναι αδιανόητο)», δεν μπορούμε, δηλαδή, να σχηματίσουμε κάποια νοητική εικόνα μιας ιδιότητας ανεξάρτητα από το πράγμα που την κατέχει. Ο Αριστοτέλης είχε φαντασθεί τις ιδιότητες σαν «άυλες οντότητες που συνοδεύουν το σώμα». Ο Επίκουρος τον αντιμετωπίζει με πλήρη άρνηση, αλλά η αιτία ήταν χωρίς αμφιβολία ότι δεν μπορούν να είναι ασώματες, επειδή είναι αντιληπτές με τις αισθήσεις. Ομοίως απορρίπτει την έννοια του προδρόμου του του Δημόκριτου ότι «εντελώς δεν υπάρχουν» - επειδή η άμεση εμπειρία το διαψεύδει-και αυτή των Στωικών⁴ ότι είναι υλικά μέρη (μόρια) πραγμάτων. Καμία από αυτές τις θεωρίες δεν είναι σύμφωνη με τους επικούρειους κανόνες, ή, όπως [302] θα είχε πει ο ίδιος, δεν ανταποκρίνεται με την κοινή εμπειρία της αντίληψης.

Η ερμηνεία⁵ του ίδιου του Επίκουρου για τις «μόνιμες ιδιότητες» είναι προσεκτική και, παρά κάποιες δυσκολίες στο κείμενο, είναι εύκολα κατανοητή. ούτε ότι δεν υπάρχουν καθόλου, ούτε ότι είναι κάποιο άλλο είδος ασώματης οντότητας που συνοδεύουν το σώμα, ούτε ότι είναι υλικά μέρη του σώματος, αλλά πρέπει να θεωρήσουμε ότι ολόκληρο το σώμα στην ολότητα του οφείλει την δική του μόνιμη φύση (*την έαυτοῦ φύσιν ἔχον ίδιον*) σε όλες αυτές τις ιδιότητες, αλλά όχι με την έννοια ότι αποτελείται από ιδιότητες που έχουν συγκεντρωθεί για να το σχηματίσουν (όπως συμβαίνει όταν σχηματίζεται μεγαλύτερο ἄθροισμα με τη συγκέντρωση των μερών που το αποτελούν, είτε από πρώτα μέρη, είτε από άλλα μέρη που είναι μικρότερα από αυτό το σώμα, όποιο και αν είναι), αλλά μόνο, όπως λέω, ότι οφείλει τη μόνιμη φύση του σε όλες αυτές τις ιδιότητες.

Και όλες αυτές οι μόνιμες ιδιότητες έχουν το δικό τους τρόπο να γίνονται αντιληπτές και να ξεχωρίζουν (*καὶ ἐπιβολὰς μὲν ἔχοντα ἰδίᾳ πάντα ταῦτά ἐστι καὶ διαλήψεις*), εφόσον πάντοτε το σύνθετο σώμα (ἄθροον) συνοδεύει αυτές και ποτέ δεν διαχωρίζεται από αυτές, αλλά προκύπτει η επιβεβαίωση του ως σώμα από τη συνολική αντίληψη των ιδιοτήτων.

Η μόνιμη ιδιότητα, δηλαδή, είναι αντιληπτή από τις αισθήσεις: το σχήμα, το μέγεθος, το βάρος, το χρώμα κλπ., γίνονται όλα γνωστά σε μας από την

³ Δες Hicks, op cit, p. 272.

⁴ Οι Στωικοί μιλούσαν για ιδιότητες, παροδικές ιδιότητες, χαρακτηριστικά γνωρίσματα και συναισθήματα, και ακόμη για τον ίδιο τον χρόνο σαν «σώματα» (*ζῶα ἢ σώματα*). Δες Giussani *Stud. Lucr.*, p. 28, Zeller *Gesch. des Phil. Der Griechen*, iii 1 (3rd ed.), p. 118 ff και αποσπάσματα που παρατίθενται εδώ κυρίως Πλουτ. *Comm Not* 45, 2 και 5, και Σεξτος Εμπ.106,5.

⁵ Παρ. 69.

αισθητηριακή μαρτυρία και συνεπώς είναι αληθινά, είναι με αυτή την έννοια υλικές οντότητες. Επιπλέον είναι διακριτές η μία από την άλλη και κάθε μία κάνει την δική της περίεργη προσφυγή στις αισθήσεις: δεν μπορούμε να διακρίνουμε το βάρος με την αίσθηση της οσμής, ούτε το χρώμα με την αφή, κλπ. Αλλά αυτή η οντότητα δεν είναι ανεξάρτητη: εξαρτάται εντελώς από την παρουσία του σώματος στο οποίο αποδίδονται: δεν μπορούμε να αντιληφθούμε ή ακόμη να φανταστούμε ιδιότητες που υπάρχουν ξεχωριστά από το σώμα. Αντιστρόφως, η ύλη μπορεί να εξετάζεται από την άποψη του σώματος σαν σύνολο. Το σώμα είναι με την καθαρά υλική έννοια ένα σύνολο σωματιδίων, τα οποία συγκεντρώνονται για να το σχηματίσουν: αλλά είναι επίσης ένα σύνολο ιδιοτήτων που υπάρχουν πάντοτε σε αυτό και που μαζί συνθέτουν την «μόνιμη» οντότητα του⁶. Είναι ακριβώς το άθροισμα του σχήματος του, του μεγέθους του, του βάρους του, του χρώματος του, της οσμής του, κλπ, που κάνουν ένα πράγμα αυτό που είναι: και κανένα από αυτά δεν μπορεί να αφαιρεθεί χωρίς να καταστρέψει την ύπαρξη του πράγματος σαν τέτοιο. [303] Ο Λουκρήτιος⁷ στον ορισμό του δίνει έμφαση σε αυτή την πλευρά της έννοιας: «μια μόνιμη ιδιότητα είναι εκείνη η ιδιότητα που αν αποσπαστεί ή αποβληθεί από ένα πράγμα, θα επιφέρει μοιραία διάλυση του»: εάν προσπαθούσαμε να αφαιρέσουμε μια μόνιμη ιδιότητα από ένα σύνθετο σώμα θα ακολουθούσε μια ατομική ή υλική διάλυση (*discidium*)⁸. Η «μόνιμη ιδιότητα» είναι λοιπόν αχώριστη από το πράγμα με την έννοια ότι η αφαίρεση της, δυνατή μόνο με τη σκέψη, θα κατέστρεφε αμέσως και την ίδια της τη φύση και αυτή του πράγματος. Ο Επίκουρος πουθενά δεν μας δίνει συνοπτικό ορισμό, αλλά μπορούμε να τον εξάγουμε από τη συζήτηση του: «οι μόνιμες ιδιότητες είναι οντότητες αντιληπτές με τις αισθήσεις, αλλά συνδεδεμένες αχώριστα με τα πράγματα, των οποίων αποτελούν τη μόνιμη φύση στις ενώσεις τους».

Μπορεί να χρησιμεύσει να αποκαλύψουμε την ιδέα και να ετοιμάσουμε τον δρόμο για περαιτέρω κριτική, εάν προσπαθήσουμε σε λίγες περιπτώσεις, όπως έκανε ο Λουκρήτιος⁹, να χρησιμοποιήσουμε αυτή την έννοια. Ποιες είναι οι ιδιότητες των δυο πρωταρχικών οντοτήτων, των ατόμων, και του κενού; Το κενό έχει τη μόνη αρνητική ιδιότητα του ανέγγιχτου¹⁰: είναι, εξ' ορισμού, «ανέγγιχτη φύση» (*ἀναφής φύσις*). Εάν χάσει αυτή την ιδιότητα, εάν μπορούσε σε κάθε σημείο ή κάτω από οποιοσδήποτε συνθήκες να αγγιχθεί,

6 Με τον όρο «μόνιμο» (*αίδιον*) ο Επίκουρος δεν προτίθεται βεβαίως να υποδηλώσει την αιωνιότητα των σύνθετων σωμάτων, η οποία είναι ενάντια σε όλη του τη διδασκαλία, αλλά μόνο ότι το σύνολο των ιδιοτήτων κάνουν το πράγμα αυτό που είναι για όσο διάστημα διαρκεί.

7 i 451. Σημείωσε ότι ο Λουκρήτιος, ακολουθώντας την αρχή του Κανονικού, δεν προσπαθεί να μεταφράσει το *συμβεβηκός*, αλλά χρησιμοποιεί την κοινή λατινική λέξη *coniunctum*, η οποία θα ταιριάζει με την σαφέστερη έννοια στους συμπατριώτες του.

8 το *Discidium* στο Λουκρήτιο είναι το αντίθετο του *concilium*, η ένωση των ατόμων σε ένα «πράγμα» το οποίο είναι περισσότερο από ένα απλό άθροισμα.

9 i 453, 4.

10 Λουκρ. i 454, *inactus inani*: Ο Μυρτο αποκόπτοντας αυτή τη γραμμή αφαιρεί ένα απολύτως βασικό σημείο από το επιχειρήμα. Δες Σέξτο Εμπειρ. *Προς Μαθημ.* x 221 *ἀντιτυπία μὲν τοῦ σώματος, εἴξις δὲ τοῦ κενοῦ*.

θα έπαυε να είναι κενό και θα γινόταν ύλη. Οι μόνιμες ιδιότητες των ατόμων, όπως είδαμε¹¹, είναι το μέγεθος, το σχήμα, και το βάρος: το να αφαιρέσουμε με τη σκέψη κάποια από αυτές τις ιδιότητες σημαίνει να καταστρέψουμε την αντίληψη του ατόμου σαν υλική οντότητα - θα έβγαινε εντελώς από την τάξη της ύλης¹². Όταν περνούμε στα σύνθετα σώματα, είναι σαφές ότι ακόμη κρατούν τις τρεις ιδιότητες [304] των ατόμων: μια ένωση ατόμων πρέπει να έχει όλες τις ιδιότητες τις οποίες κατέχουν τα συστατικά μέρη και δεν μπορούμε να διανοηθούμε κανένα υλικό σώμα ξεχωριστά από το μέγεθος, το σχήμα και το βάρος. Αλλά αυτό δεν είναι τώρα όλο: επειδή τα σύνθετα σώματα διαθέτουν επίσης νέες ιδιότητες: το πυρ για παράδειγμα πρέπει να έχει θερμότητα και το ύδωρ ρευστότητα¹³. Εάν οποιοδήποτε από αυτά έπρεπε να στερηθεί από αυτές τις αντίστοιχες ιδιότητες, θα έπαυε να είναι αυτό που είναι: εάν το ύδωρ, για παράδειγμα, παγώσει τόσο πολύ ώστε να μην είναι πλέον υγρό, δεν είναι τώρα ύδωρ αλλά πάγος, και σαν τέτοιος αποκτά νέες « μόνιμες ιδιότητες», επειδή η φυσική του συγκρότηση έχει αλλάξει. Δεν υπάρχει λοιπόν διαφορά στην αντίληψη των «μονίμων ιδιοτήτων» των σύνθετων σωμάτων και των ατόμων: αλλά όταν φτάνει στην αρίθμηση των «μονίμων ιδιοτήτων» υπάρχει διαφορά. Για τα άτομα μπορεί να λεχθεί τελικά ότι οι μόνιμες και μόνες «ιδιότητες» είναι το μέγεθος, το σχήμα και το βάρος αλλά οι « μόνιμες ιδιότητες» των συνθέτων σωμάτων διαφέρουν με όλη την ποικιλία των πραγμάτων τα οποία τα συνιστούν: κάθε μια από αυτές είναι το άθροισμα αυτών των «μονίμων ιδιοτήτων», αυτών των ιδιοτήτων και χαρακτηριστικών γνωρισμάτων, η αφαίρεση οποιασδήποτε από αυτές θα μετέβαλε την φυσική συγκρότηση του πράγματος.

Η έννοια των «πραγμάτων που συμβαίνουν» (*συμπτώματα*), την οποία μπορούμε πρόχειρα να μεταφράσουμε σαν «παροδικές ιδιότητες»¹⁴, έπεται σχεδόν άμεσα αυτής των « μονίμων ιδιοτήτων». Δεν είναι και οι δυο ούτε ανεπαίσθητες, ούτε ασώματες, ούτε ανεξάρτητες υλικές οντότητες όπως το συνολικό σώμα¹⁵: αλλά ούτε είναι, όπως είναι οι μόνιμες ιδιότητες, οι αμετάβλητες και «μόνιμες» ιδιότητες του συνόλου. Μάλλον είναι περιστασιακές ιδιότητες, που μπορεί να έρχονται και να φεύγουν, και είναι αντιληπτές όχι σε όλες τις δράσεις της αντίληψης των αισθήσεων, αλλά μόνο σε μερικές. Δεν μπορούμε, για παράδειγμα, να έχουμε κάποια αντίληψη ενός άνδρα ο οποίος δεν μας λέει το μέγεθος του και το σχήμα του, αλλά μπορούμε να έχουμε πολλές οι οποίες δεν μας λένε εάν είναι πλούσιος ή πτωχός, ελεύθερος ή δούλος, κοιμισμένος ή ξύπνιος. Ο Λουκρήτιος¹⁶ ξανά

11 Σελ. 290. Σε αυτές μπορεί να προστεθεί η σκληρότητα ή το συμπαγές, ή, όπως το λέει ο Σέξτος, *άντιτυπία*, η «η δύναμη να επιστρέφει ένα κτύπημα», δηλαδή να συγκρούεται με άλλα άτομα και να τα κτυπά μακριά καθώς αναπηδά το ίδιο.

12 Δες την συζήτηση για τα *πέρατα* στη σελ. 286.

13 Λουκρητ. i. 453.

14 Έτσι ο Λουκρήτ. i 458, ερμηνεύοντας την χρήση του στον τρέχοντα όρο, γράφει:

«haec soliti sumus, ut par est, eventa vocare».

«συνήθως τα λέμε, όπως είναι και το σωστό, συμπτώματα».

15 Επικ. i 70.

16 i 456,7.

μας το θέτει καλά από την ατομική άποψη. Οι παροδικές ιδιότητες είναι τέτοια πράγματα [305] « που είτε έρχονται είτε χάνονται, αφήνουν την ουσία αναλώσιμη»¹⁷, δηλαδή, η παρουσία τους ή η απουσία τους δεν συνεπάγεται ατομική διάλυση (ενώ μπορεί να συνεπάγεται ατομική επαναδιευθέτηση), και δεν μεταβάλλει την φύση των πραγμάτων σαν τέτοια. Η κύρια δυσκολία στην ιδέα είναι ότι ο όρος είναι εξαιρετικά ευρύς: ο Επίκουρος επιθυμεί αυτός να καλύπτει όχι μόνο αυτό που θα μπορούσαμε να ονομάσουμε «δευτερεύουσες ιδιότητες», αλλά επίσης ενεργητικές και παθητικές καταστάσεις, και όλο το πεδίο των συμβάντων. Μπορεί να είναι καλά ξανά να περιγράψουμε τα τρία είδη υπαρχόντων πραγμάτων: είναι «παροδική ιδιότητα» του κενού ένα συγκεκριμένο άτομο να κινείται σε αυτό σε ορισμένη κατεύθυνση, είναι «παροδική ιδιότητα» ενός ατόμου να έχει ορισμένη «θέση»¹⁸ (θέσις) ή «τόπο» (τάξις) ή να εισέλθει στο σχηματισμό ενός πραγματικού συνθέτου σώματος. Αυτές είναι απλές περιπτώσεις, αλλά όταν ερχόμαστε στα σύνθετα πράγματα η ιδέα γίνεται περισσότερο ανυπολόγιστης σημασίας. Όλα τα είδη των ιδιοτήτων, το χρώμα, το θερμό, το ψυχρό, η καλοσύνη, η κακία, η σκληρότητα, η απαλότητα, και ούτω καθ' εξής, μπορούν να είναι οι «παροδικές ιδιότητες» των σωμάτων, και έτσι είναι κάθε τι που κάνουν και κάθε τι που συμβαίνει σε αυτά: «δουλεία και ελευθερία, πτώχεια και πλούτος, πόλεμος και ειρήνη» είναι τα παραδείγματα του Λουκρήτιου, και πιο κάτω¹⁹ εξηγεί ότι όλα τα γεγονότα της ιστορίας είναι οι παροδικές ιδιότητες των προσώπων που τα αφορούν ή των τόπων όπου αυτά συμβαίνουν²⁰.

Κάτω από τον τίτλο των «παροδικών ιδιοτήτων» ο Επίκουρος ασχολείται με τον Χρόνο²¹. Για μας που είμαστε συνηθισμένοι να κατατάσσουμε τον Χρόνο, είτε σαν όρο της αντίληψης ή σε κάποια άλλη κατηγορία, πάντοτε με τον χώρο, αυτή η μεταχείριση μπορεί να φαίνεται περίεργη. Αλλά πρέπει να θυμόμαστε ότι η αντίληψη του Επίκουρου για τον χώρο ήταν βασικά συγκεκριμένη, και με αυτή την αντίληψη είχε πάρει τη θέση της γι' αυτόν σαν μια από τις δυο έσχατες πραγματικότητες. Σε αυτό ο Χρόνος δεν προσέφερε καμία εμφανή αναλογία: δεν έμπαινε, όπως ο χώρος, στην φυσική συγκρότηση των πραγμάτων, ούτε μπορούσε, υποστήριζε, να γίνεται καθόλου αντιληπτός, όπως μπορούσε ο χώρος, σαν υπαρκτός ξεχωριστά από πράγματα [306] που συμβαίνουν σε αυτόν. Πρέπει λοιπόν να αναζητήσει μίαν εξήγηση για τον χρόνο σε συμφωνία με την κανονική εμπειρία και σε αυστηρή συμφωνία με τις ατομικές αρχές. Τώρα όλα τα άλλα πράγματα, πραγματικές οντότητες και οι ιδιότητες τους, αναγνωρίζονται μέσω αναφοράς

17 Μετάφραση Θεόδωρος Αντωνιάδης-Ρούλα Χαμέτη. Εκδόσεις Θυραθεν.(Σ. Μ.)

18 Δες σελ. 80.

19 i 467 ff.

20 Δεν είναι αναγκαίο εδώ να συζητήσουμε το περίεργο πρόβλημα που σχετίζεται με τα γεγονότα του παρελθόντος το οποίο χειρίζεται ο Λουκρήτιος στο i 464-82: προκύπτει από την Στωική αντίρρηση στην αντίληψη των γεγονότων σαν «παροδικές ιδιότητες» προσώπων ή πραγμάτων που τα ίδια δεν υπάρχουν πλέον, και ο Λουκρήτιος σωστά απαντά ότι τα γεγονότα ήταν οι παροδικές ιδιότητες τους, επειδή χωρίς τα πρόσωπα και τα πράγματα τα γεγονότα δεν θα μπορούσαν να συμβούν.

21 Παρ. 72,73.

σε μια γενική έννοια «πρόληψης»²² (*πρόληψις*): γνωρίζουμε ένα άλογο λόγω της γενικής εικόνας του «αλόγου» η οποία είναι αποθηκευμένη στον νου μας, γνωρίζουμε την σκληρότητα ή την ρευστότητα από παρόμοια αναφορά σε μια έννοια που έχει δημιουργηθεί από έναν αριθμό ιδιαίτερων εμπειριών. Αλλά αυτό δεν συμβαίνει με τον χρόνο: δεν αναγνωρίζουμε «χρόνο» μέσω αναφοράς σε μια γενική έννοια των «χρόνων» που προκύπτει από πολλές εμπειρίες. Αντίθετα είναι μια συνεχής εμπειρία, ανίκανη για γενική αντίληψη, αλλά πάντοτε μαζί μας, και πάντοτε μια άμεση «ξεκάθαρη αντίληψη» (*ένάργημα*). Επιπλέον δεν μπορεί να εξηγηθεί μέσω κάποιας περιγραφής²³, ή μέσω κάποιας αναφοράς σε κάτι ανάλογο με αυτόν²⁴: είναι στην εμπειρία μας *sui generis*. Είναι λοιπόν αδύνατον να αναλύσουμε περαιτέρω αυτή την αντίληψη; Ο Επίκουρος σκέπτεται να μην εξαιρέσει σε σχέση με τις κανονικές συναναστροφές της καθημερινής ζωής. Ο Χρόνος είναι κάτι το οποίο συνδέουμε με άλλα πράγματα, αλλά όχι άμεσα, καθώς τα χαρακτηριστικά και οι ιδιότητες συνδέονται με τα πράγματα: δεν διανοούμεστε το χρόνο σαν εξαρτώμενο άμεσα από πράγματα και πρόσωπα. Μάλλον συνδέεται με τις πράξεις των προσώπων και των πραγμάτων²⁵, με αυτό που τους συμβαίνει, με τις κινήσεις τους ή την παύση των κινήσεων, με την διαδοχή του φωτός και του σκότους που τα ονομάζουμε ημέρα και νύχτα. Τώρα όλα αυτά τα πράγματα είναι αυτά τα ίδια οι παροδικές ιδιότητες των πραγμάτων, και ο χρόνος έχει για αυτά την ίδια σχέση με αυτήν που έχουν οι ίδιες με τα πράγματα: είναι λοιπόν, με άλλα λόγια, όπως μας λέει ο Σέξτος Εμπειρικός²⁶ ότι ο ίδιος ο Επίκουρος τον προσδιόριζε ως «παροδική ιδιότητα παροδικών ιδιοτήτων, που συνοδεύει ημέρες και νύχτες και εποχές, και καταστάσεις ταραχής και ηρεμίας και κίνησης και ακινησίας». Ο Λουκρήτιος²⁷ μας βοηθά ξανά με σαφή δήλωση χωρίς τεχνικούς όρους. «Ο χρόνος [307] δεν υπάρχει από μόνος του. Μόνο από τα ίδια τα πράγματα βγαίνει η αίσθηση για το τι έγινε στο παρελθόν, τι γίνεται τώρα και τι θα ακολουθήσει μετά»²⁸. Αυτή δεν είναι ίσως βαθιά έρευνα στο πρόβλημα το οποίο περιβάλλει την αντίληψη του χρόνου - προβλήματα πιο εμφανή στον σύγχρονο παρά στον αρχαίο κόσμο - αλλά είναι τουλάχιστον μια πιο ικανοποιητική περιγραφή απ' ό,τι αυτή των Στωικών αντιπάλων του Επίκουρου, οι οποίοι θεωρούσαν τον χρόνο ως μια ανεξάρτητη συγκεκριμένη οντότητα (*σῶμα*) που υπέρ-προστίθεται στα πράγματα, και προσεγγίζεται από την σταθερή ανάλυση της «ξεκάθαρης διαίσθησης» της καθημερινής εμπειρίας.

Οι κύριες έννοιες λοιπόν τις οποίες συνδέει ο Επίκουρος με τις λέξεις *συμβεβηκότα* και *συμπτώματα* είναι αρκετά σαφείς, αλλά δεν είναι χωρίς

22 Δες σελ. 245 ff.

23 Ούτε διαλέκτους ως βελτίους μεταληπτέον.

24 Ούτε άλλο τι κατ' αυτού κατηγορητέον.

25 Παρ. 73.

26 Προς Μαθημ. x 219, U 294 *σύμπτωμα συμπτωμάτων παρεπόμενοι ήμέραις τε και νυξί και ὥραις και πάθεισι και ἀπάθειαις και κινήσεσι και μοναίς.*

27 i 459-61.

28 Μετάφραση Θεόδωρος Αντωνιάδης-Ρούλα Χαμέτη. Εκδόσεις Θυραθεν.(Σ. Μ.)

δυσκολίες στην εφαρμογή τους, και κριτικοί οι οποίοι είναι ίσως τόσο έτοιμοι να θεωρήσουν την ταυτότητα των ιδεών του Επίκουρου με αυτές που εκφράστηκαν από τις αποδεκτές μεταφράσεις ως «μόνιμες ιδιότητες» και «παροδικές ιδιότητες» τον έχουν κατηγορήσει για ασάφεια και ασυνέπεια. Έτσι ο Munro²⁹ παραπονιέται ότι οι δυο έννοιες δεν διαχωρίζονται σαφώς και ιδιαίτερα που ο Επίκουρος³⁰ μιλάει για την «ενεργητική κατάσταση» ή «παθητική κατάσταση» σαν «παροδικές ιδιότητες» της ψυχής, δοθέντος ότι, βλέποντας ότι είναι αμετάβλητες εμπειρίες πρέπει να είναι «μόνιμες ιδιότητες». Ο Brieger³¹ ομοίως τον κατηγορεί για ασυνέπεια επειδή θέτει το χρώμα ανάμεσα στις «μόνιμες ιδιότητες», δεδομένου ότι το απλό γεγονός ότι τα άτομα είναι άχρωμα είναι αρκετή απόδειξη ότι δεν είναι αμετάβλητη μόνιμη ιδιότητα του σώματος. Η μόνη απάντηση σε τέτοια κριτική είναι, όπως έχει θαυμάσια σημειώσει ο Giusani³², ότι οι ίδιοι οι κριτικοί δεν έχουν συλλάβει επακριβώς την αντίληψη του Επίκουρου. Σε δύο σημεία της πρέπει να δοθεί έμφαση. Πρώτον, η ολική έννοια είναι βασικά υλική και συνδέεται άμεσα με τις κύριες ιδέες της ατομικής θεωρίας: η «μόνιμη ιδιότητα» δεν είναι απλά αμετάβλητα παρούσα, αλλά ένα βασικό στοιχείο της φυσικής συγκρότησης των πραγμάτων. Ο Χρόνος συνδέεται αχώριστα με κάθε υλική οντότητα, αλλά απέχει πολύ από το να είναι «μόνιμη ιδιότητα» κάποιου πράγματος, είναι, όπως είδαμε «παροδική ιδιότητα παροδικών ιδιοτήτων»: το βάρος από την άλλη μεριά, μια φυσική συνιστώσα του σώματος σαν τέτοια, είναι μια [308] «μόνιμη ιδιότητα». Αυτή είναι η απάντηση στον Munro: αν και η ψυχή πάντοτε δρά και υποφέρει, αλλά αυτές οι καταστάσεις δεν είναι άμεσο χαρακτηριστικό της ατομικής συγκρότησης της ψυχής είναι συνεπώς «παροδικές ιδιότητες».

Δεύτερον οι όροι όπως τις χρησιμοποιεί ο Επίκουρος δεν είναι απόλυτες αλλά σχετικές. Δεν είναι στην πρόθεση του Επίκουρου να διαιρέσει όλες τις ιδιότητες αυστηρά και μόνιμα σε δυο κατηγορίες, ούτε θα είχε πει απόλυτα για κάποια ιδιότητα: «αυτό είναι πάντοτε μια «μόνιμη ιδιότητα» ή «αυτό είναι πάντοτε μια παροδική ιδιότητα»». Μάλλον κάθε χαρακτηριστικό γνώρισμα μπορεί να σταθεί σε σχέση με μια «μόνιμη ιδιότητα» ως προς ένα πράγμα και με μια «παροδική ιδιότητα» ως προς κάποιο άλλο. Είναι επειδή οι κριτικοί δεν έχουν αντιληφθεί αυτή την σχετικότητα στην ιδέα του Επίκουρου και την εναλλακτικότητα των δυο όρων που προκύπτει κατά τη χρήση τους στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά γνώρισματα και έχουν αναζητήσει μάλλον μια αυστηρή διαίρεση όπως αυτή των «πρωτευουσών» και «δευτερευουσών» ιδιοτήτων, που έχουν παραπονεθεί για την ασάφεια και την ασυνέπεια του Επίκουρου. Αλλά μια πιο προσεκτική εξέταση των λέξεων του κάνει το σημείο αρκετά σαφές. Το απόσπασμα αρχίζει έτσι³³: «Επιπλέον, σε ότι αφορά τα

29 Στον Λουκρ. i 449.

30 Παρ. 67.

31 *Epikurs Brief an Herodot*, p. 7.

32 *Stud Lucr*, p. 33 seq.

33 Παρ. 68. *ώσανει συμβεβηκότα ή πᾶσιν ή τοῖς ὀρατοῖς και κατὰ τὴν αἴσθησιν αὐτὴν γνωστοῖς*, Το κείμενο στο τέλος της φράσης είναι αβέβαιο αὐτῶν, η ανάγνωση του P3, είναι προτιμότερη από το αὐτοῖς του χειρογράφου, αλλά δεν υπάρχει ανάγκη για περισσότερο

σχήματα και τα χρώματα και τα μεγέθη και τα βάρη και όλα τα άλλα γνωρίσματα που αποδίδονται στο σώμα, σαν να είναι «μόνιμες ιδιότητες» είτε όλων των πραγμάτων είτε αυτών που είναι ορατά ή είναι αναγνωρίσιμα μέσα από την αίσθηση αυτών των ιδιοτήτων»³⁴. Ο Brieger κατηγορεί τον Επίκουρο για ασυνέπεια με το να έχει εδώ περιλάβει το χρώμα στον κατάλογο των «μονίμων ιδιοτήτων», αν και δεν είναι πάντοτε «μόνιμη ιδιότητα» του σώματος. Σε σχέση με τα άτομα το χρώμα σαφώς δεν είναι ούτε «μόνιμη ιδιότητα» ούτε «παροδική ιδιότητα», επειδή κατώ από οποιοσδήποτε συνθήκες δεν μπορούν τα άτομα να έχουν χρώμα. Στην περίπτωση των συνθέτων σωμάτων γενικά, το χρώμα είναι «παροδική ιδιότητα», επειδή στο σκοτάδι δεν έχουν χρώμα και χρειάζεται να ριχθεί φως πάνω τους έτσι ώστε να ταχτοποιήσουμε την διαμόρφωση της επιφάνειας τους ότι έχουν χρώμα. Από τι είναι λοιπόν μια «μόνιμη ιδιότητα»; Σαφώς από ορατά πράγματα: είναι αδύνατον για μας [309] να δούμε οτιδήποτε, εκτός εάν έχουν χρώμα: τα πράγματα μπορούν μόνο να είναι ορατά όταν η ατομική συγκρότηση της επιφάνειας τους είναι τέτοια ώστε να παράγει χρώμα: αν το τροποποιούσαμε, έτσι ώστε να μην είχαν πλέον χρώμα, και θα έβγαιναν έξω από την τάξη του ορατού. Το χρώμα δεν είναι η «μόνιμη ιδιότητα» όλων των πραγμάτων, αλλά των ορατών πραγμάτων. Και είναι σαφώς για το λόγο αυτό που ο Επίκουρος έχοντας περιλάβει το χρώμα ανάμεσα στις «μόνιμες ιδιότητες» έχει προσθέσει με άμεση αναφορά σε αυτήν τις λέξεις των «ή των ορατών πραγμάτων». Ομοίως διευρύνοντας την ιδέα με αναφορά στις άλλες αισθήσεις προσθέτει «ή για πράγματα που είναι αναγνωρίσιμα μέσω της αίσθησης αυτών των ιδιοτήτων»: αυτό θα περιλαμβάνει, για παράδειγμα, πράγματα που είναι ικανά να τα γευόμαστε ή να τα μυρίζουμε: η γεύση τους και η οσμή τους είναι σε αυτές τις κατηγορίες «μόνιμη ιδιότητα», αλλά δεν θα είναι εάν τα σκεπτόμαστε απλά σαν «σύνθετα σώματα» ή σαν «ορατά πράγματα». Ομοίως η «δουλεία», για να πάρουμε ένα από τα παραδείγματα του Λουκρήτιου, είναι «παροδική ιδιότητα» εάν την σκεφθούμε σε σχέση με πούμε του Επίκτητου, αλλά «μόνιμη ιδιότητα», εάν είναι σε σχέση με «έναν δούλο». Εάν ο βασικός ατομικός χαρακτήρας της συνολικής ιδέας και η προκύπτουσα σχετικότητα των όρων που γεννιούνται στον νου, δεν υπάρχει πεδίο για να κατηγορήσουμε τον Επίκουρο είτε για ασάφεια είτε για ασυνέπεια.

Έχοντας κατ' αυτό τον τρόπο διατυπώσει καθαρά την θεωρία του για τις «μόνιμες ιδιότητες» και τις «παροδικές ιδιότητες» ο Επίκουρος έχει καλύψει από Ατομική άποψη το συνολικό πεδίο της δυνατής ύπαρξης. Όλα τα πράγματα τα οποία μπορούν να είναι τα αντικείμενα της αντίληψης ή της σκέψης πρέπει να είναι είτε μια από τις δυο έσχατες πραγματικότητες, άτομα και χώρος, ή πραγματικά σώματα, που σχηματίζονται από τις ενώσεις τους, ή οι «μόνιμες ιδιότητες» ή οι «παροδικές ιδιότητες» αυτών, ή, στην μοναδική περίπτωση του Χρόνου «παροδική ιδιότητα» «παροδικών ιδιοτήτων». Μπορεί

δραστική διόρθωση, όπως αυτή την οποία προτείνει ο Usener. Δες τη σημείωση μου στο απόσπασμα.

34 Δες Λουκρήτιο ii 795 ff.

αυτή η θεωρία να στερείται φιλοσοφικής διείσδυσης και να μην έχει πλήρως ερευνήσει τις δυσκολίες τις οποίες αυτή συνεπάγεται, αλλά είναι εντελώς σύμφωνη με την γενική του θέση και προκύπτει άμεσα από την αντίληψη του για την συγκρότηση των πραγμάτων και την φύση της αντίληψης και της σκέψης. Η βασική αντίληψη του σύμπαντος έχει με αυτό τον τρόπο καθιερωθεί και μένει να εξετάσουμε στη συνέχεια το πιο αυστηρά φυσικό μέρος της θεωρίας, και να δούμε ποιες είναι οι κινήσεις των ατόμων στο κενό και πως συνδέονται για να σχηματίσουν τα πράγματα.

Μετάφραση: ΛΕΩΝΙΔΑΣ Α. ΑΛΕΞΑΝΔΡΙΔΗΣ